

KOVÁCS ANDRÁS

Szimbólumok valósága

Hozzászólás Körösényi András tanulmányához

A politikával és a politikatudománnyal foglalkozók közül jónéhányan beleütköztek már abba a paradox helyzetbe, amelynek feloldására most Körösényi András vállalkozott. A paradox helyzet abban állt, hogy miközben a definíciós próbálkozások során egyre homályosabbnak tetszett, mit is kellene érteni a bal és a jobb fogalmán, addig valahogy evidenciaszerű volt, hogy mindenki, aki használja őket, valami hasonlót ért rajtuk. Nos, Körösényi András tanulmánya feloldást kínál erre a paradoxonra. Körösényi szerint a jobb- és a baloldal fogalmainak

- 1 van egyértelmű deskriptív jelentése a politikatudomány számára,
- 2 van egyértelmű politikai jelentése a politikai cselekvők számára, és
- 3 a két jelentés alapján egybecseng.

Hozzászólásomban szeretnék vitába szállni az első állítással, de mivel többé-kevésbé egyetértek a másodikkal, nem kerülhetem el, hogy röviden kitérjek a harmadikra.

1. Körösényi szerint tehát meg lehet határozni politikai és ideológiai orientációk olyan együttesét, amely elválasztja a szociálliberalizmust, a szociáldemokráciát és a tőle „balra” álló politikai erőket a kereszténydemokráciától és a tőle „jobbra” álló politikai erőktől. A baloldallal szemben például – mondja Körösényi – a jobboldal képe a társadalmi fejlődésről evolucionista, reformista és antiutópista. A jobboldal – folytatja – a demokrácia korlátlan kiterjesztésével szemben az alkotmányosság híve és az állami autoritás védelmezője. Míg a baloldal a kül- és védelmi politikában „puha”, addig a jobboldalt a „kemény” vonal jellemzi. A jobboldal fontosnak tartja a nemzeti és vallásaitikai elvek képviselését, a baloldal viszont internacionalista és mereven szekuláris.

Kétségtelen, hogy a bal- és jobboldalnak ez a leírása megfelel annak a képnek, amely spontán módon felidéződik bennünk, amikor a két politikai táborról beszélünk. Ha azonban ezeknek a kritériumoknak az alapján klasszifikálni akarjuk a nyugati politikai színtér szereplőit, hamar bajba jutunk.

Az állítólag jobboldali evolucionista, reformista és antiutópista társadalomképet például a bernsteini – és nyomában a modern, bad-godesbergi – szociáldemokrácia alapvető ismérvének szokás tekinteni. A hatvanas évek második felétől színre lépő újbaldali és alternatív politikai, társadalmi mozgalmakkal szemben nemcsak a konzervatív áramlatok, hanem a liberálisok és a szociáldemokraták is a „bázisdemokrácia” ádáz ellenfeleinek, az alkotmányos jogállamiság védelmezőinek bizonyultak. A jóléti célkitűzések nemcsak reálpolitikai megfontolásokból alkotórészei a nagy jobboldali pártok programjának valamennyi fejlett országban, hanem sok helyütt ideológiai indíttatásból, a keresztny szociális tanítások hatására (lásd pl. a CDU ahleni programját).

A védelmi politika terén a kontinentális szociáldemokrácia nem-hogy sziklaszilárdan atlanti volt, hanem a középhatósugarú rakéták európai telepítését is egy szociálliberális kormány kezdeményezte, nevezetesen a nyugatnémet, és ezen belül is a Helmut Schmidt vezette szociáldemokraták. Hogy a kép még bonyolultabb legyen, a leglátványosabb békemozgalmak – a nyugatnémet és a holland békemozgalom – kialakulásában viszont jelentős szerepet játszottak olyan ideológiai értékek, amelyeknek Körösényi szerint a jobboldalon lenne a helyük: a teológiai indíttatású pacifizmus és – a német esetben – a nacionalizmus, amely harsányan tiltakozott az ellen, hogy Nyugat-Németország hozzon esetleg véráldozatot az amerikai (angol, francia stb.) érdekek védelméért Európában, amikor is nemzeti érdekeit jobban érvényesíthetné, ha különmegegyezést kötne a Szovjetunióval (vö. Rapallo, Sonderweg stb.).

Ugyanígy nem választja szét egyértelmű módon a két pólust az egyházakhoz és a valláséleti elvekhez való viszonyt sem: a német szociáldemokrata pártban az evangélikus felekezet számos jámbor világi tisztségviselője töltött, illetve tölt be vezető funkciót, mint például Schmidt, Rau, Stolpe, vagy a párt alapértékeinek gondozásával megbízott bizottság vezetője, Eppler. Sok radikális zöld, illetve alternatív csoportosulás modernitásellenes ideológiáját valláséleti értékekre visszanyúló romantikus konzervativizmus hatja át. Általában véve ma a szekularizációhoz való viszonyt sokkal inkább a felekezeti affiliáció (katolikus, illetve protestáns), mintsem a bal–jobb megosztottság látszik szabályozni. Meglehet, az előbbi az abortusz kérdésében is nagyobb szerepet játszik az utóbbinál: a német parlamentben a pártok felszabadították képviselőiket a frakciófegyelem kötelezettsége alól az abortusztörvény megszavazása előtt.

De nem igazítanak el jobban a nemzetköziség versus nacionalizmus kritériumai sem. A kontinentális szociáldemokrata, liberális és kon-

zervatív pártok egyként „európaiak”, integracionisták, azaz „nemzetköziek”, míg az európaellenesség, az izolacionizmus a szélsőjobboldalon és a szélsőbalon – lásd Francia Kommunista Párt – dívik. De van olyan szocialista párt is, amelytől az erőteljes nacionalizmus sem idegen – a görög Paszok.

Egyszóval a Körösényi András által használt klasszifikációs sémák még akkor is nagy zűrzavarhoz vezetnek, ha a gazdaságfilozófiai és gazdaságpolitikai elképzeléseket teljesen figyelmen kívül hagyjuk. Az a benyomásom, hogy a bal- és jobboldalnak azzal a minimáldefiníciójával, amelyet Körösényi András javasol, csak az újbaloldal marxista csoportosulásait lehetne elválasztani az összes többi politikai csoportosulástól. De ahhoz, hogy ott lehessen meghúzni bal és jobb határát, ahol ő próbálja – azaz a szociálliberalizmus és a konzervativizmus között –, annyi kiegészítő hipotézist kellene felállítani az analitikus eszközként ajánlott kritériumrendszer mellé, hogy célszerűbbnek látszik egy nyisszantás Occam borotvájával – azaz a kiinduló fogalomrendszer elvetése.

2. Mindazonáltal, ha a kérdés ily egyszerűen elintézhető volna, Körösényi András nem írta volna meg ezt a cikket. A politika iránt valamennyire is érdeklődő állampolgár számára a klasszifikációs fogalmi zavar ellenére is nyilvánvaló, hogy van bal- és jobboldal, valamint az is, hogy mely politikai csoportosulások tartoznak az egyikhez, illetve a másikhoz. Hogyan lehetséges ez?

Köztudott, hogy a politikai pártok beágyazottsága a különféle pártrendszerekbe bizonyos tradíciók meglétével, mélységével függ össze. A nagy tömegpártok választóinak jelentős része a tradícióhoz kötődő szokásból és nem az aktuális programok alapos mérlegelése után szavaz választásról választásra ugyanarra a pártra. A tradíció szimbolikus eszközökkel kerül kifejezésre, a párt identitását megteremtő, újratemtő, és ezzel a legtöbb esetben az identitás folytonosságának – a tradíciónak – a fenntartását biztosító ideológia révén.

Az alábbi gondolatmenet sokat merít a fenomenológiai indíttatású tudásszociológusoknak – elsősorban P. Bergernek és Th. Luckmannnak – a szimbolikus identitásról való elméleteiből.

A két nagy európai politikai tábor – a jobboldal és a baloldal – két évszázados múltat tekinthet vissza. Modern formái is legalább száz évesek. Ez alatt az idő alatt a politikai eszmék és célok mindkét táborban többször megváltoztak, és ma már nagyon nehéz lenne olyan közös jegyeket találni, amelyek a jobboldali vagy baloldali csoportosulásokat őseikkel és – mint láttuk – a táborokon belül egymással összekötik. Kivéve egyet: azt, hogy ugyanabba a táborba sorolják magukat, és politikai ellenlábasaik is ugyanabban – az ellenkező oldalon gyülekező – táborban látják őket. A jobb- és baloldali öndefiníció önálló életre kelt, a tradíció folytonosságát fenntartó legfontosabb tényezővé vált.

A szimbolikus identitást megteremtő ideológia önmozgásában nagy szerepe van annak, hogy működtetése, alakítása, karbantartása olyan

szakemberek dolga, akik kizárólag erre a feladatra specializálódtak. Ennek az elitnek a létrejötte hosszabb differenciálódási folyamat eredménye. Ennek a folyamatnak a során válik szét a professzionális politikusok, az ideológus értelmiségiek és a pártok egyszerű híveinek csoportja. A szimbolikus identitás fenntartása az ideológia specialistáinak feladata. A pártok egyszerű hívei, a tradicionális szavazók számára az ideológia specialistáinak megnyilvánulási mérvadók: ők teremtik meg számukra a bizonyosságot abban, hogy pártjuk változó politikáját változatlan eszmények és célok vezérik. Ezért a politikusoknak akkor is érdekükben áll közösséget vállalni az ideológia szakértőivel, ha adott esetben a szóban forgó ideológiai vita tartalma számukra tökéletesen irreleváns, de az adott körülmények között a pusztán állásfoglalás – identitásteremtő funkciója miatt – a szervezet érdeke. Ilyen esetekben a politikusok a legspeciálisabb és politikai szempontból semmiféle jelentőséggel sem rendelkező ideológiai vitákban is nyilvánosan fellépnek az ideológiai specialisták mellett – ez a magyarázat például arra, hogy Lenin miért tartotta fontosnak oly brutálisan kifejteti nézeteit az empíriokriticismus ügyében. Bizony, a századforduló politikusai már pontosan ismerték az ideológusoknak és az ideológiáknak ezt a funkcióját. „Kedves Edém – írja az ún. revizionizmus-vita idején egy Eduard Bernsteinhez intézett levelében Ignaz Auer, a német szociáldemokrácia egyik legbefolyásosabb politikus – amit követelsz, azt formálisan nem fogadhatjuk el, és nem is beszélhetünk róla. De annak alapján cselekszünk. Tényleg azt gondolod – teszi hozzá –, hogy egy párt, amelynek ötvenéves elmélete és közel negyvenéves szervezete van, ilyen gyorsan meg tud változni?”

Az ideológus értelmiség csoportja a differenciálódás egy későbbi fázisában intézményesen is leválhat a pártról, és független világnézeti táborokba rendeződhet. Ez az az időszak, amelyben a pártlapok és „teoretikus orgánumok” ideje lejár. A világnézeti táborok már nem annyira egyes pártok körül szerveződnek, hanem a politikai diskurzus nyelvét, fogalmait, kérdésfeltevéseit meghatározó szellemi irányzatokban, a tudáselit reprodukálását végző intézményekben és a tömegkommunikációban gyülekeznek. A szimbolikus rendszerek specialistái megteremtik saját intézményeiket, amelyek egyenrangú – némelykor konfliktusos, máskor harmonikus – viszonyban állnak a saját táborhoz tartozó politikai pártokkal. Az intézményesült „világnézeti táborok” és a pártok egymás legitimálásának eszközei.

Ez az egyik oka annak, hogy a bal-, illetve jobboldaliként való öndefiníció nem üres. A szimbolikus identitás újratermelésével foglalkozó szakemberek körében a szimbólumok közvetlenül „anyagi erővé” váltak, deskriptív módon is szétválaszthatóvá teszik a konkurráló táborokat – úgy, ahogy Körösi András a politikai pártokat próbálta meg két táborba sorolni. A pártok esetében azonban a specialisták által karbantartott szimbólumrendszer másként működik. Identitásteremtő funkcióját úgy látja el, hogy a politikai célok jelentését meghatározó relevanciarendszerként funkcionál. Ezért képvisel-

het bizonyos politikai kérdésekben egy baloldali párt nyugodtan „jobboldali” és egy jobboldali párt „baloldali” álláspontot – a bal- vagy jobboldali identitás szempontjából nem ezek az állásfoglalások, hanem azoknak szimbolikus, a relevanciarendszeren belüli jelentése a mérvadó. Az empirikus vizsgálatok, amelyek azt mutatták, hogy a megkérdezettek többsége nagy valószínűséggel ugyanoda helyez el bizonyos politikai preferenciákat a bal–jobb skálán, nem bizonyítanak többet, mint hogy ugyanannak a célnak – mondjuk a társadalmi egyenlőtlenségek tompításának – az egyik oldalon hagyományosan szimbolikus jelentése is van, míg a másikon „csak” gyakorlati-politikai („az egyenlőség, a szolidaritás eszményét valósítja meg” versus „súlyos társadalmi konfliktusok elkerülésére szolgál”). Más empirikus vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a választók képesek a szimbolikus jelentések és a gyakorlati célok megkülönböztetésére. Egy nemrég Magyarországon országos reprezentatív mintán elvégzett pártvizsgálat például azt az eredményt hozta, hogy a Magyar Szocialista Párt, illetve a KDNP és az FKGP választói, amikor pártjukat, majd önmagukat kellett elhelyezniük egy bal–jobb skálán, pártjuk helyét önmaguktól jelentős mértékben balra, illetve jobbra jelölték ki. Ez azt jelzi, hogy a pártok hívei képesek elválasztani pártjaik szimbolikus identitását és politikai gyakorlatát.

3. Alkalmas-e még arra a baloldali és jobboldali megjelölés, hogy eligazítást nyújtson a különféle pártok és politikai csoportosulások között? Bizonyos szempontból kétségtelenül igen: kijelöli a tradíciók közötti határokat. Talán nem nagy túlzás azt mondani, hogy a szimbólumok segítségével kijelölt határ megléte az eligazodás szempontjából sokkal fontosabb, mint az, amit ezek a határok körbefognak. Mindebből az is következik, hogy mindkét tábor léte kölcsönösen függ a másik lététől, csak egymáshoz viszonyítva definiálható identitásuk. Persze – és erre Downs nyomán Körösi is utal – a politikai intézmények és intézményrendszerek belső logikája megerősíti ezt a határt: ezek mentén szerveződnek a pártcsaládok internacionálékba, ezek mentén kerülnek azonos frakcióba az Európa Parlamentbe stb.

Mindazonáltal az utóbbi évtized pártalakulási és választási eredményei fényében nagy kérdés, hogy meddig marad fenn a mai jobb–bal dichotómia – akár csak identitáshordozó funkciójában. Ma sok tanulmány születik a hagyományos pártok válságáról a nyugat-európai kontinentális országokban. Ezek az írások általában a szélsőséges pártok megerősödése miatti aggodalmat sugározzák. Holott az új politikai csoportosulások csak egyes esetekben sorolhatók a politikai szélsőségek közé. Vannak ezek között regionális pártok, egycélú pártok, etnikai pártok, generációs pártok, sőt a hagyományos pártok ellenében létrehozott dac-pártok, mint a hamburgi Stat-Partei. A zavart sokszor az okozza, hogy ideológiai és politikai preferenciáik között szétválaszthatatlanul keverednek olyan elemek, amelyek a szimbolikus identásteremtés eszközei a bal-, illetve a jobboldalon, tehát elvben nem jelenhetnének meg együtt valamely párt programjá-

ban. Olyan pártok, politikai csoportosulások nőttek nagyra rövid idő alatt, amelyek nem sorolhatók be a hagyományos osztályozó fogalmak alá, legkevésbé a bal–jobb sémába. Ennek köszönheti egyébként rendkívüli népszerűségét a populizmus fogalma, amelyet – parttalanul kiterjesztve – legújabbban valamennyi, a hagyományos kategóriákba nehezen besorolható politikai alakulat jellemzésére szokás használni.

A bal és jobb mint osztályozó és orientációs kategória fennmaradása valószínűleg három tényezőtől függ. Először is természetesen attól, hogy milyen tartósak lesznek az újabb pártfejlődési tendenciák. Másodszor – és ez legalább annyira fontos – attól, hogy a régi és új típusú pártokhoz kötődő ideológus-szakemberek az új jelenségeknek a hagyományos szimbólumrendszerekbe való beillesztésére töreksenek-e, avagy a bal–jobb dimenzió helyett valamilyen más szimbólumrendszerben határozzák meg az új pártok identitását. És végül attól, hogy az új pártokhoz kötődő ideológuselitnek sikerül-e biztos pozíciókat szereznie a szimbolikus szféra független életét élő intézményrendszerében.

UTÓIRAT

Hozzászólásomban nem tértem ki külön a magyar viszonyokra, mert az hiszem, a fent elmondottak a magyar pártokra is érvényesek. Kétségtelen, hogy a magyar pártok jobban besorolhatók a bal- és jobboldalnak abba a klasszifikációs rendszerébe, amelyet Körösi András javasol, mint a nyugatiak. Véleményem szerint ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a magyar pártrendszer újkeletű, a magyar pártok még nem rendelkeznek szilárd tradicionális identitással, nagy az identitásteremtés igénye, ezért a szimbolikus jelentéssel is bíró konfliktusok szükségképpen nagy szerepet kapnak a mindennapi politikában. Másrészt – az előbbtől nem függetlenül – Magyarországon csak megkezdődött, de nem ment végbe a tudáselit és a hivatásos politikus réteg funkcionális elkülönülése, két intézményesen is szétváló alrendszerbe való megszerveződése. Erről egyébként a legjobb elemzést Körösi András egy másik tanulmányában olvashatjuk.